

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ПОКАЗАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ЖЕРТВ НАСИЛЬСТВА

Козлова А.Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
ТОВ «Видавнича група «Шкільний світ»

У статті розкрито алгоритм оцінки показань неповнолітніх жертв насильства. Обґрунтовано методикою спеціального інтерв'ювання, алгоритм підготовки психолога-спеціаліста до проведення психодіагностичного дослідження неповнолітніх жертв насильства. Розроблено алгоритм оцінки показань. Наведено алгоритм підготовки до інтерв'ювання та оцінки отриманих результатів. Викладено особливості складання висновків спеціаліста-психолога за результатами роботи із неповнолітніми жертвами насильства.

Ключові слова: висновок спеціаліста, жертва насильства, спеціальне інтерв'ю, кримінальний процес, валідність показань, психолог-спеціаліст.

Постановка проблеми. Отримання достовірної та максимально повної інформації про обставини події від дитини, яка стала жертвою насильства – це складний процес, в основі якого лежить не тільки індивідуально-психологічні особливості дитини, в тому числі і вік, а й особливості та умови проведення процесуальної дії (допиту). Допит являється головною процесуальною дією, за допомогою якого визначається лінія розслідування відповідно до обставин події. Неповнолітні жертви насильства – це особлива категорія, яка потребує пильного вивчення валідності показань. Так, як нерідко підлітки повідомляють про факт насильства з метою приховування реальних фактів подій.

Пильність оцінки показань підлітків – жертв насильства, зупиняється на слідчому, який не завжди залучає психолога-спеціаліста. Важливо відмітити, що оцінка валідності показань першочергово повинна здійснюватись психологом-спеціалістом, після чого слідчий має взяти отримані результати до відома та вибудувувати відповідну лінію розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами особливостей неповнолітніх жертв насильства займалися: Андреева Л.А., Васильєв В.Л., Келлі Л., Кон І.С., Косенко С.С., Сафонова Т.Я., Сахнова Т.В., Франк Л.В., Христенко В.Е., Нор В.Т., Сафуанов Ф.С., Шипшин С.С. Відображення розробок критеріїв психодіагностики показань учасників кримінального провадження займалися: Джонсон М., Рейі К., Сапір А., Рейд Д., Морган Р., Гордон Н., Ундойч У., Фрай О.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Головною проблемою сьогодні виступає нерозуміння особливостей використання спеціальних психологічних знань у кримінальному провадженні, розмежування функцій та особливостей роботи психологів спеціалістів та експертів. Здебільшого це стосується особливостей роботи психологів спеціалістів із наданням письмових висновків проведеної роботи.

Мета статті. Полягає у визначенні особливостей роботи спеціаліста-психолога із неповнолітніми жертвами насильства, особливості проведення спеціального інтерв'ю, психологічні аспекти показань неповнолітніх жертв насильства та особливості складання письмових висновків.

Виклад основного матеріалу. Т.В. Сахнова пропонує відмежовувати проведення експертизи від участі спеціаліста за наступними ознаками: різниця в процесуальних функціях (головне для експерта – добути нову інформацію (доказ) під час дослідження, а для спеціаліста – допомогти в здійсненні конкретної процесуальної дії, надати інформацію довідкового чи емпіричного характеру, що не потребує проведення дослідження); спеціаліст не проводить спеціального дослідження, спрямованого на встановлення нових фактів, до цього не відомих; результатом діяльності експерта є надання висновку, який є джерелом доказів, а результати діяльності спеціаліста можуть бути різними: при сприянні суду в здійсненні процесуальної дії вони доказового значення не мають і не опосередковуються в окремому акті – висновку спеціаліста; пояснення спеціаліста довідкового чи емпіричного характеру, які надаються в письмовій формі, мають доказове значення і можуть використовуватися судом як доказ [3, с. 61].

Спеціаліст у кримінальному процесі є суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, який володіє певною процесуальною правосуб'єктністю і виконує на базі своїх професійних знань офіційну функцію допомоги і сприяння слідчому та суду під їхнім керівництвом і контролем [4, с. 29]. Крім збирання та дослідження доказів, спеціаліст може надати допомогу в оцінці доказів. Так, вперше введена норма – «Консультації та роз'яснення спеціаліста» (ст. 360 КПК України), згідно з якою спеціаліст дає усні консультації або письмові пояснення при дослідженні доказів у суді [1].

Беручи участь у слідчих та судових діях, психолог допомагає слідчому (суду) отримати, правильно зафіксувати і оцінити інформацію, що витікає від підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, виробити з урахуванням психічного стану, особистісних особливостей особи оптимальні умови для його допиту, проведення з ним очної ставки, інших слідчих і судових дій. Психолог може звернути увагу особи, яка провадить ці дії, на ті чи інші прояви психіки, відображені в слідах злочину або виражаються в поведінці, одязі, в іншому вигляді, розшифрувати і пояснити їх, а також при необхідності допомогти зняти зайве психічне напруження, що зберігається у потерпілого або свідка-очевидця [6, с. 30].

Кошцинець В.В. вбачає, що напрямками участі психолога в кримінальному процесі можна назвати види його діяльності у сфері кримінального судочинства, які визначаються характером запитань, що виникають під час розслідування кримінального провадження і вимагають для свого вирішення спеціальних психологічних знань. Теоретично до них можуть бути віднесені будь-які питання психологічного змісту, значущі для доказування [5].

Головним методом, який дозволяє визначити перебіг обставин подій – це є допит. В основі допиту лежить комунікативний процес взаємодії між учасниками кримінального процесу, який має чітку регламентацію щодо процедури її проведення. Психолог-спеціаліст, який залучений до кримінального провадження може проводити оцінку валідності показань як під час допиту так і при використанні методики «Зелена кімната».

Допитувана особа може надавати покази у таких формах: усно за допомогою вільної розповіді, усно за запитаннями слідчого та письмово. Зазвичай неповнолітнім пропонується вільна розповідь, після чого ставиться ряд додаткових (уточнюючих) запитань. При допиті неповнолітніх особлива увага приділяється на з'ясування особливостей сприйняття особи, відповідно до чого формуються запитання. За своєю структурою запитання мають бути зрозумілими неповнолітній особі, змістовно однозначні, мати відношення до перебігу обставин, лаконічними, не мати сугестивного контексту та головне – повинен стимулювати особу до розгорнутої відповіді [2]. Якщо психолога залучають до участі у допиті, то його основним завданням є розуміти зміст, моменти розповіді у яких інформація може бути не викладена не в повному обсязі, визначити коло поведінкових запитань, з'ясування яких може суттєво вплинути на перебіг розслідування.

Психологічна оцінка показань може здійснюватися оперативно та експертно. Оперативна оцінка передбачає оцінювання під час слідчих дій (допит, слідчий експеримент тощо), в ситуації включеного спостереження. Для цього спеціаліст-психолог повинен мати набір психодіагностичних критеріїв (ознак), які під час комунікативної взаємодії підлягають виявленню, якісному аналізу та інтерпретації з урахуванням контексту ситуації їх прояву. Оперативна оцінка має обмежений час та може нести в собі екстремальний характер перебігу.

Під експертною оцінкою показань розуміється комплексне дослідження вербальних та невербальних проявів досліджуваного суб'єкта зафіксованих на аудіо- та відеозаписах. Перевагами такого оцінювання є достатність часу для проведення якісного аналізу діагностичних критеріїв але при цьому неможливість спеціаліста-психолога ставити додаткові запитання. Можливість допущення якісного аналізу з боку спеціаліста може супроводжуватись неякісними відео- або аудіозаписами. Необхідно відмітити, що особистість самого психолога-спеціаліста відіграє значну роль, адже його особистісні якості прямо пропорційно впливають на результат його роботи.

Класичними психологічними методами, які використовуються при оцінці показань є спостереження, спеціальне інтерв'ю та психологічне тестування. Діагностичні ознаки повідомлення допитуваним поділяються на дві групи: вербальні та невербальні реакції.

Спостереження – це метод психологічного дослідження, що полягає в активному (систематичному, цілеспрямованому, планомірному) та навмисному сприйнятті об'єкта, розрахований на безпосереднє отримання інформації під час якого здобувається знання про зовнішні сторони, властивості й відносини досліджуваного об'єкта.

Метод інтерв'ю – психологічний вербально-комунікативний метод, що полягає у проведенні розмови між психологом і суб'єктом по заздалегідь розробленому плану.

Метод інтерв'ю відрізняється суворю організованістю і нерівноцінністю функцій співрозмовників: психолог-інтерв'юер задає запитання суб'єкту-респонденту, при цьому він не веде з ним активного діалогу, не висловлює своєї думки і відкрито не виявляє своєї особистої оцінки відповідей випробуваного чи питань, які задаються.

Головне завдання психолога при проведенні інтерв'ю – це звести свій вплив на зміст відповідей респондента до мінімуму і забезпечити сприятливу атмосферу спілкування та отримати від респондента відповіді на запитання, сформульовані відповідно до завдань усього дослідження.

Особливості та критерії підготовки інтерв'ювання неповнолітніх жертв насильства

Структура проведення оцінки показань неповнолітніх жертв насильства проводиться за таким алгоритмом:

1. Вивчення матеріалів кримінального провадження (даний етап може здійснюватись як першим, так і перед інтерпретацією отриманих результатів дослідження).
2. Встановлення психологічного контакту із суб'єктом дослідження.
3. Проведення першого етапу інтерв'ювання.
4. Проведення психодіагностичного дослідження.
5. Проведення другого етапу інтерв'ювання.
6. Завершення роботи, вихід із контакту.
7. Інтерпретація результатів дослідження.
8. Складання письмового висновку.

Наше дослідження вбачає комплексне інтерв'ю, унікальність якого полягає у неklasичності підходів до розробок інтерв'ю. Інтерв'ю проводиться у два етапи – основне інтерв'ю та інтерв'ю після інтерв'ю. Структура оцінки показань базується на: проведенні інтерв'ю; контент-аналізу на основі встановлених критеріїв (CBSA) [8]; оцінка результатів CBSA за допомогою перевірконого списку для оцінки надійності [7].

Проведення інтерв'ю

Ми пропонуємо при складанні запитань першого етапу інтерв'ю для неповнолітніх жертв насильства розділити запитання на декілька категорій – кількість запитань не повинна перевищувати 20 запитань для неповнолітніх та 12 для малолітніх:

1. *Нейтральні запитання (N)* – стосуються загальної інформації про суб'єкт дослідження: «Де ти навчаєшся? Де живеш?». Нейтральні запитання дають змогу фіксувати поведінкову норму суб'єкта дослідження та допомагають у встановленні психологічного контакту.

2. *Відкриті запитання (O)* – спрямовані для збору інформації про подію, задаються у формі спонукання до вільної розповіді або розширеного пояснення: «Будь ласка, опиши мені

події, які з тобою сталися? Ти коли-небудь казав неправду, щоб уникнути неприємностей?».

3. *Контрольні запитання (К)* – даний блок запитань дає змогу визначити наявність прихованої інформації або прямої причетності суб'єкта до події: «Назви причини, які могли призвести до цієї ситуації (чому так вийшло)? Відповідно до інформації, яка відома слідству...?»

4. *Проективні запитання (Р)* – займає більшу частину запитань всього інтерв'ю. Дані запитання слугують для того щоб суб'єкт не-свідомо «відкрив» свої спогади або пригнічувані думки стосовно події, яка сталась: «Ти знаєш мету нашої зустрічі? Ти раніше відвідував/-ла психолога? Коли арештують винного, що з ним повинні зробити? В кімнаті, де сталась подія, стояла зелена шафа...(запитання на перевірку схильності до навіювання)?».

До складу другого етапу інтерв'ю входять перевірені запитання по типу (кількість запитань не повинна перевищувати 10 запитань): «Як ти себе почуваєш зараз (NOP)? Чи можна вірити твоїм відповідям (до першого етапу інтерв'ю) (OP)? Що ти скажеш, якщо розслідування виявить, що ти казав/-ла неправду, і в реальності з тобою цього не було? (O)»

Після проведення інтерв'ювання оцінка валідності свідчень здійснюється шляхом невербальних та вербальних реакцій, з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей дитини.

Контент-аналіз на основі встановлених критеріїв (CBSA)

М. Стеллер та Г. Кенкен розробили перелік змістовних критеріїв за допомогою яких здійснюється оцінка валідності тверджень (ОВТ). Для оцінки авторами було визначено 19 критеріїв: логічність структури, неструктурованість викладення інформації, кількість подробиць, контекстуальні вставки, опис взаємодії, відтворення розмов, несподівані труднощі під час події, незвичні подробиці, недостатність подробиць, точне відтворення, але невірне трактування подробиць, зовнішні обставини, які мають відношення по справі, повідомлення про психічний стан суб'єкта, пояснення психічного стану нападника, внесення корективів по власній ініціативі, визнання уривчастості власних спогадів, висловлювання сумнівів власних показів, самоосуд, вибачення перед злочинцем, подробиці, які характеризують вчинений злочин.

Спеціаліст проводить аналіз інтерв'ю по 19-ти критеріям, використовуючи трьохбальну шкалу, де 0 – відсутність критерію, 1 – твердження відповідає даному критерію, 2 – критерій має значну вираженість. Висновки показів дитини залежить не лише від кількості балів, а й від змісту того чи іншого критерію та їх поєднання в загальному контексті. Висновки щирості/ нещирості показань дитини оцінюється як позитивний від трьох зареєстрованих критеріїв, які мають значну вираженість. Чим більша кількість виражених критеріїв – тим більша ймовірність валідності показів.

Оцінка результатів CBSA за допомогою перевіреного списку для оцінки надійності

Для того, щоб надати об'єктивні висновки щодо валідності свідчень контент-критеріїв недостатньо, адже навіть вигадані історії з боку суб'єктів дослідження можуть бути наповнені

яскравими емоційними переживаннями та подробицями або ж навпаки. Для перевірки точності і надійності використовується перевірений лист для оцінки валідності, який складається із наступних характеристик: неадекватність мови і знань, неадекватність афекту, сугестивність, стиль постановки запитань інтерв'юером, невідповідність інтерв'ю загальним встановленим вимогам, ненадійна мотивація представлення інформації, ненадійний контекст першопочатковим свідченням, тиск, який спонукає до дачі хибних свідчень, невідповідність із законами природи, несумісність із іншими твердженнями, невідповідність із іншими доказами по справі. Негативна відповідь по кожному із пунктів підтверджує результати контент-аналізу і відповідно, позитивний результат – спростовує.

Відповідно до індивідуально-психологічних та вікових особливостей дитини, категорії провадження, психолог-спеціаліст розробляє *психодіагностичний інструментарій*, який спрямований на визначення особистісних особливостей.

Підготовка письмового висновку. Відповідно до кримінального процесуального кодексу України висновки спеціалістів несуть рекомендаційний характер. Для того, щоб такий висновок мав доказовий характер, його необхідно оформити відповідним чином, а саме як: «Експертне дослідження. Висновок спеціаліста» – таким чином він набуває статусу «документ», а відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України [1], у разі необхідності, такий висновок може бути визнаний доказом по справі.

Одним із актуальним питанням залишається порядок оформлення та опису психодіагностичного дослідження. Адже такий порядок оформлення висновків спеціалістів на законодавчому рівні не прописані, тому у цьому є як позитивна так і негативна сторона. Позитивна полягає у тому, що кожний психолог-спеціаліст на власний розсуд викладає алгоритм своєї роботи, а відповідно до ст. 360 КПК України [1] надає повне роз'яснення у суді, тим самим не допускаючи фальсифікації результатів у наступних провадженнях, з боку зацікавлених осіб. Негативна сторона полягає у тому, що молоді фахівці не мають розуміння алгоритму роботи та процедури складання висновків, що може призводити до неякісної роботи.

Висновок спеціаліста повинен містити – ПІП, дата народження дитини з якою проводилась робота; дата проведення роботи та складання висновку, дані спеціаліста: ПІП, диплом про освіту, відомості про трудовий стаж та стаж за фахом, номер телефону спеціаліста; від кого надійшов запит на роботу із дитиною; фабула події; дослідницька частина; результати дослідження; рекомендації; додаткові матеріали, які були надані для дослідження.

Висновки та пропозиції. Оцінка показань неповнолітніх жертв насильства за участю психолога-спеціаліста являється повноцінним спеціальним дослідженням, проблема якого полягає у відсутності розуміння алгоритмів роботи і можливості використання таких висновків як самостійних доказів, які у свою чергу можуть безпосередньо впливати на результати судових рішень. Отже, проблема оцінки показань свідчень психологами-спеціалістів потребує наукових розробок.

Список літератури:

1. Україна. Закони. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 12 трав. 2018 р. : (офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2018. – 408 с. – (Кодекси України).
2. Основи загальної та юридичної психології: Курс лекцій. Навч. посібн. / Н.Р. Бабечко, В.П. Бойко, І.В. Жолнович, І.І. Когутич; ред. В.Т. Нора. – К.: Алетра ; ЦУ Л, 2016. – 224 с.
3. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. – М., Городец, 1999. – 367 с.
4. Костицький М.В. Злочин можна попередити / М.В. Костицький – К.: Знання, 1989. – 48 с.
5. Кошинець В.В. Участь спеціаліста-психолога в юрисдикційному процесі // Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика. – № 6. – 2014. – С. 117-126.
6. Мифтахова Л.А. Проблемы участия психолога в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00. 09 / Мифтахова Лилия Адиповна. – Уфа, 2001. – 222 с.
7. Шаповалов В.А. Методы психологической оценки достоверности сообщаемой информации : методическое пособие / В.А. Шаповалов. – Киев: Освита України, 2016. – 168 с.
8. Steller M., Kohnken G. (1998) Criteria-based statement analysis. U: Raskin, D.C. (ur.) Psychological methods in criminal investigation and evidence. New York: Springer Publishing Company. P. 217-245.

Козлова А.Г.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко;
ООО «Издательская группа «Школьный мир»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ПОКАЗАНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ЖЕРТВ НАСИЛИЯ

Аннотация

В статье раскрыто алгоритм оценки показаний несовершеннолетних жертв насилия. Обоснована методика специального интервьюирования, алгоритм подготовки психолога-специалиста до проведения психодиагностического исследования несовершеннолетних жертв насилия. Разработан алгоритм оценки показаний. Приведен алгоритм подготовки к интервьюированию и оценки полученных результатов. Изложены особенности составления заключений специалиста-психолога по результатам работы с несовершеннолетними жертвами насилия.

Ключевые слова: заключение специалиста, жертва насилия, специальное интервью, уголовный процесс, валидность показаний, психолог-специалист.

Kozlova A.G.

Taras Shevchenko National University of Kyiv;
«Publishing group «School World» Ltd.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ESTIMATION OF INDICATIONS OF MINORITY VICTIMS OF VIOLENCE

Summary

The article describes an algorithm for assessing the testimony of minors of violence. The method of special interviewing was describes and the algorithm of training a psychologist-specialist for conducting psychodiagnostic research of juvenile victims of violence is substantiated. The algorithm of estimation of impressions is developed. The algorithm of preparation for interviewing and estimation of received results is given. The peculiarities of drawing conclusions of a specialist-psychologist on the results of work with minor victims of violence are described.

Keywords: conclusion of a specialist, a victim of violence, a special interview, a criminal process, the validity of the shows, a specialist psychologist.